

КЪМ ПЛИСКА – ОТ ОНГЪЛА ПРЕЗ ВАРНА

Димитър Г. Чанев

Abstract: *After being successful against the Arabs, the Byzantine emperor Constantine V Kopronymos settled Syrians and Armenians in Thrace and refused to pay the tax. In response, the Bulgarians marched to Constantinople in 756. Then Constantine V ships attacked the Bulgarian Ongal (“water center”) with 500 and burned the land. In the following years he attacked Bulgaria through the Balkan mountain passes and through Varna. A political crisis arose in Bulgaria and elected tribes were put on the throne – Vokil/Ukil and southern Ugain clan. The crisis ended when in 775 Constantine V contracted anthrax and died of a „blue pimple“.*

Keywords: *Ongal, Varna, Vokil, Ukil, Ugain*

Въпросът „Къде е „така наречената Варна““ е поставен от ИВАН ПЕТРИНСКИ в брой 137, година XIII, стр. 13 на вестник „СЕГА“ от 17.06.2010 г. Според него (със съкращения): „Къде се намира „така наречената Варна“ от летописите на Теофан Изповедник и патриарх Никифор е въпрос, чието разрешаване стои наложително, ако искаме да сме сигурни в съжденията си за началото на българската държава... Същността на загадката е в споменаването у доста средновековни недомашни извори на някаква си „така наречена Варна“, където първо след битката при Онгъла през 680 г. победителите устроили „лагер от шатрите си“. И понеже това трябва да е първата столица на новата държава България на Долния Дунав; то и важноста на проблема надминава обичайното.“

Никакви основания няма г-н Петрински да счита, че лагерът, направен от авангарда на армията на Аспарух, трябва да е първата столица на новата държава България на Долния Дунав. Дали кракът на владетеля Аспарух, или поне на коня му, е стъпвал някога край „така наречената Варна“? Няма такова известно сведение. Но дори и да е настъпило мимоходом такова събитие – не е нормално да се предполага, че един владетел, който и да е той, ще установи престолнината си не във вътрешността на държавата си, а в нейната периферия. Че и на самия ѝ ъгъл. В продължение на десетки години Онгълът е продължавал да изпълнява функци-

ята на команден/ръководен център в държавата, основана от Аспарух и неговите не прабългарски, а български от бащината му България, съратници – боили, боляри, богатири, бойци, колобри... Първоначално като укрепен лагер – властови стан за територията между Дунав и Днепър, а в последствие и за придобитите земи на юг до Балкана, след което и в Тракия.

Това си предназначение на владетелска база – първоначално на остров Пюки, на който живеел Аспархрук, синът на Худбаад, според „География“ на Ананий Ширакаци [1, с. 78], а в последствие и с вероятно разширение околоръст – Онгълът е изпълнявал и при следващия владетел Тервел; защото там, край река Дунав, а не край река Варна детронираният византийски император Юстиниан Носоодрязаният моли за помощ посочения българския владетел. И ако първоначално прозвището Аспархрук е финализирано със североуказващата консонанта „к“ заради владенията му на север от река Дунав, то по-късните византийски хронисти Теофан и Никифор са записали българския владетел като Аспарух, което е широко известно. Записали са прозвището с финалната южноуказваща консонанта „х“ – така както неговите съратници са го преозначили в титулуването му след завоюването на земята южно от река Дунав и почитането му вече като южен владетел. Титулуване, проявено чрез подлексемата „рух“ в прозвището му Аспар/рух. Самото название

Аспар е известно от приблизително два века по-рано като име на византийския генерал от алански произход, който триумфално донася в Константинопол отрязаната глава на Дингизих – вторият син на Атила.

Прочитът на названието от гръкоезичния запис на аспаруховия стан е Онглос [2, с. 76]. С о-кнат постфикс „ос“. Най-вероятно оригиналното название е било Онгол, с о-кната подлексема `гол`, съобразно о-кнатата реч на българите от Велика България на Кубрат, които се разселват от Днепър до Дунав, начело с Аспархрук, след поредното прогонване на аварите.

Етимологията на названието Онгъл до сега не е била приемливо изяснена. Не е нужно и аз да се спирам на редицата неадекватни интерпретации по въпроса. Сред тях твърде фрапантен е вариантът, че лексемата Онгъл произлиза от английското название „ангъл“ със значение „ъгъл“. Наистина, налична е фонетична близост между думите „онгъл“ и „ангъл“, но само толкова. За какъв ли въгъл може да става дума в езерото с остров Пюки.

Името Онгъл е по-късен, по български въ-кнат вариант на по-ранния български вариант Онгол. Тя се състои от морфемата `он` и подлексемата `гъл` – първоначално `гол`, чието значение е най-естествено да се търси в лексиката на властово доминиращия тогава гунски¹, с монголски корени етнос; макар и традиционно този етнос да не е бил най-голям на брой в основаваните от него многоплеменни съюзи.

Още от древността вокалът „о“ се е прилагал във формирането на понятия, свързани с водата, за което съм посочвал редица примери в предходни мои публикации. Така че морфемата „он“ е съществително име с най-общо значение – „водно същество“, „воден обект“, такъв какъвто е бил езерният остров Пюки. В този смисъл следва да бъде интерпретирано и названието „Он-он“ на реката, край която е бил интронизиран „синеокият“ монгол Чингиз хан. Название, което поради двукратното повторение на лексемата `он` за образуване на превъзходната българска степен „най“, още от

времето на древен Египет, следва че означава „най водната“, „най-река“-та.

Значението „център“ на подлексемата `гол`, съобразно лексиката на монголите е видно в докторската дисертация на филолога Хр. Тодоров-Бемберски. Така – `гол` – се е наричал центърът на войската на Чингиз хан [3, с. 82]. Без, обаче, в посочената дисертация това значение да е било обвързано с названието Онгол/Онгъл. Название, което логично е получило втория си вариант със създаването на новоучредената държава България. Ранносредновековната ни държава България, в която по някаква естествена причина или вероятно поради липсата на собствена писменост е била възприета и наложена въ-кнатата реч, в отличие от речта на, вече Бат Баяновата, България; най-вероятно въ-кната – с цел инициализиране на новата народностна и държавна идентичност.

И така, според представения лингвистичен анализ, значението на названието Онгъл е „воден център“ – команден и държавнически в исторически аспект; при това – това значение е напълно в съответствие със същината на остров Пюки.

Преходът от престолния Онгъл към бъдещата столица Плиска е свързан с прехода от династията Дуло към новите владетелски родове Вокил/Укил/ и Угаин. Тези владетели и родове според „Именник на българските владетели“ съответно са: Кормисош – Вокил, Винех – Укил, Телец – Угаин, Умор – Укил [1, с. 87, 88].

Единното представяне на имената от Именника Вокил/Укил [2, с. 120] показва, че в този случай „Укил“² се интерпретира като друга форма на родовото или династично название „Вокил“; но това е една недоказана догадка според Стоян Михайлов. Този автор пояснява, че: „В изворите ясно е казано, че Винех е избит с „рода си“ (явно не целият, тъй като Умор отново е от рода Укил)...“ (ДЧ – цитатът от Ст. Михайлов е в раздел на проф. дин Пл. Павлов) [4, с. 127].

Възникналата дилема в изложението по Стоян Михайлов цитат относно това дали е бил

¹ По Лев Гумилев – гуни, това са хуните след симбиозата им с угрофините при Урал. `Гун` е подлексема, която пояснява етносно оногундуите на вождя Кубрат.

² По друг повод журналистът от Варна Николай Увалиев посочи аналогичната идентичност между лексемите `внука` и простонародната `нука`.

избит целият род на Винех, или не съвсем, се дължи на неизяснено до сега значение на названието Вокил/Укил.

Не е трудно да се забележи, че названието Вокил е и-магинерна форма на думата `вокал`, със значение на последната – „глас“, глас гърлен, реален. Докато родовите имена Вокил и Укил следва да бъдат интерпретирани като висш, и-магинерен „изборен глас“ в чисто словесен аспект. В светлината на езикознанието `Укил` е палатална, омекотена форма на `Вокил`, поради наличието на палаталния звук В/У. Поради смисъла си тези названия не следва да се възприемат като известни „династични фамилии“ на родовете, за които се отнасят, а по-скоро като указатели за начина, по който е бил издигнат властово както съответният владетел, така и неговият род.

Но защо ли в текста на Именника не е използвана само едната диалектна форма на названието, а двете – идентични, но не и еднакви?

Хипотетично, но логично е възможен следният отговор на този въпрос: В зависимост от това дали „изборният глас“ е бил даден от висшия боил/боляр-ски съвет или от народен (разширен боил/боляр-ски, багатурски и т.н.) събор, то в единия случай е било използвано едното название, а в другия – другото. Нормално е да са се практикували и двата избирателни варианта. От историческа гледна точка не е толкова важно по кой от двата варианта е бил направен изборът; по-важно е, че конкретният владетел е бил удостоен с високата владетелска позиция и отговорности – на живот и смърт – в държавата не чрез заграбване на властта, а чрез изборен вот.

Показателен е случаят с Кормисош от рода Вокил, князът, който промени рода Дулов, според Именника [1, с. 87, 88].

Проф. д-р Пламен Павлов пита: „дали Кормисош от рода Вокил е свалил, унищожил, подложил на репресии рода Дуло, каквато е почти общоприетата версия?... Не би ли могло просто Севар да е нямал мъжки наследници? И това да е довело до избор на владетел от друг род“ [4, с. 114]. Напълно възможно е Севар, последният владетел от рода Дуло, да е нямал мъжки наследник. По-важното е, че в Именника не пише за узурпиране на властта от Кормисош, а

за промяна на управляващия род чрез избирателен вот – „Вокил“ – послужил за назоваване на неизвестно `знатен` или `незнатен`, до онзи момент, род.

За рода Угаин на владетеля Телец, убит заедно с воеводите си заради загубеното тежко сражение срещу Константин V при Анхиало, може да бъде пояснено следното:

Произношенията на титулатурата КАНАСУБИГИ и КАНАСЮВИГИ позволяват названието Угаин да бъде разглеждано и като Югаин. И двата символа/звука – У и Ю са използвани за назоваване на слънцето съответно в Шумер и в Римската империя. Юпитер, като пример, означава баща на слънцето, баща на Ю. В този план названието Угаин указва принадлежност към южняшки етнос в изначално смесената, сборна българска народност. То указва принадлежност не толкова към възможно тохаро-кушано-ефталитско – мигрирало в Кавказ източноиранско племе, а най-вероятно свързаност с южнокавказкия, немалък х-азар-ски³ етнос, който е мигрирал от южната спрямо българските – хуноугри, анти, алани (сега осетинци), съпътстващи и заварени склавини и др. – северозападна, по-скоро европейска провинция Азърбайджан⁴ в Персия, сега Иран.

И как ли сред изброените етноси да впишем онзи етнос, който е втъкал в езика ни системата от роднински имена; а също и потомците на древните хиксози, които са завладяли и владели Египет в продължение на около сто години. От египетския символ на луната и на лунния бог – Ях, навярно е получило името си двурогото седло, имащо видима прилика с

3 *Предгласът `х` се свързва с названието на бог ХОР в Египет и указва слънчево, южно значение на лексемите в които е включен.*

4 *Към момента в европейската република Азърбайджан живеят само 4% азери (аз-същества, поради значението „същество“ на морфемите ар/ър/ер), а останалите 96% от населението ѝ са араби и турци (по данни от интернет). По медийна информация единствено кюрдите в този регион и ние, българите, употребяваме израза „аз съм“ в 1 л. ед. ч.*

двурогата луна. Онези седла с малки „рогове“ отпред и отзад, давали предимство на хуните в битките им, които са водили от конете си, както пише френският автор Мишел Руш в „Атила. Номадското нашествие“. От този египетски символ вероятно са се формирали и понятията „яхам“, „ях“ – на коня и на готвената от месото му гозба, наречена „яхния“ в българския ни език, както и на конюшната – „яхър“. Не в конюшната, а в яхъра прибираха конете си след края на работния ден каруцарите – бащи на детските ми другари.

Под ударите на завладялите и ислямизиращи Персия араби, част от езичниците (х)азари бягат на север; не само към р. Волга, но и в България на Кубрат. „Аспархрук ... побягнал пред хазарите от Българските/Конските планини“ (ДЧ – в Дагестан) [1, с. 78].

За миграция на хазари в България на Кубрат по онова време съобщи доц. Тодор Чобанов в предаването „История.BG“ по БНТ1 на 22.11.2021 г. При разселването на юг от Днепър и установяването си на дунавския остров Пюки, Аспарух вероятно е бил придружен от порядъчно количество езичници болгари по бащино му наследство, включително и езичници новоболгари с (х)азерски произход. След блестящата, разгромна победа над византийската армия в 680 г. нашите предци са се разселили на юг към Балкана, а с последвалите разширения на държавата ни и отвъд него – към географската ширина на бившата родина на азерите. Родина, от която последните, в резултат на арабската инвазия, са били прокудени. И може би с този, вече български етнос, но с персийски произход, е свързано названието Варна на реката, течаща от езерото край крепостта Одесос до Черно море – „така наречената Варна“. Названието Варна със значение светлина, Светлана като компонента на сакралната хВарна – небесната лъчезарна сила/слънчевата светлина, почитана в древен Иран.

Ъ-кнатата морфема `ър` в името Азърбајджан подсказва, че тази ъ-кната вокализация в езика на азербайците вероятно е предопределила ускорения преход на тази лингвистична особеност в твърдия български, основно – славянски език. Език с преобладаваща славянска лексика, но и със специфично произношение, отлича-

ващо се от произношението в първоначално българската, известна като о-кната от първата половина на VII в. реч. Реч българска, която е общо взето безпадежна, базирана на предлози; а това е още един белег за характерно езиково наследство от Иран.

Според гореизложеното становище за азербайджанско-персийска компонента в българската общност е резонно да бъде поставен и следният въпрос: тракийско ли е „Панагюрското златно съкровище“, за което (предполагаме) се счита, че е изработено в някоя от малоазийските работилници? Защото би могло и да е българско, но свързано с първата българска държава и донесено от мигранти с азербайджански произход от северозападна Персия.

При цялото ми уважение към траките и оставеното ни от тях културно историческо наследство.

Според проф. д-р Пл. Павлов „именните форми „Крумеси“ и „Кормисош“, предавани от византийските и западните автори като „Кормесий“, дават българското съответствие на старото иранско владетелско име „Хормизд“/„Ормизд“ (от името на иранския бог Ормазд – Ахура Мазда)“ [4, с. 113].

Показателни са името Хормизд с и-магинерен вокал поради старата, преминала в небитието владетелска фамилия – олицетворявана от това име и името Ормазд с вокала на реалността `а` – на съществувалия и съществуващ по онова време в съзнанието на древните иранци, включително азербайци, бог. Тези имена показват приемствена връзка между принцип на словообразуване в древни цивилизационни огнища и в ранносредновековна България. България – славяноезична, но белязана от лингвистичния фундамент на Шумер, Египет, Парсуа, Елам, Вавилон...

Този фундамент е виден и в името на най-малкия син на Атила – Хернак, което по-смъртно е било означено като Ирник в „Именник на българските владетели“ [1, с. 87]. Показателното значение на името Хернак е „малкото слънчево същество“ – според умалителният суфикс `к` в български, руски, арменски, а вероятно и в др. езици; според слънчевият символ `х` и според известното значение „същество, мъж, човек“ на морфемата `ер`. Хернак, най-малкият

син на Атила, за когото са предсказали и частично познали, че той ще спаси народа на баща си. Този народ, от когото единствено хуните/гуните, останали под предводителството на (х)Ернам, са оставили наследници, потомци (най-общо) в Източна Европа. С тях под предводителството на Кубрат и в следствие на Аспарух е поставено началото на съюзните болг/български народност и държавност. След края на рода Дуло⁵ се изреждат немалко владетели, известни и неизвестни по име и етнос, но с установено българско самосъзнание на български канас/княз-е; до устойчивото установяване на посочената от византийския хронист Йосиф Генезий като хазаро-аварска, династия на княз Борис – КРЪСТИТЕЛЯ. Династия, чийто първи властови представител е ВЕЛИКИЯТ български КАН Крум⁶. Като такъв – МАГНУС КЕАН⁷ е останал той в унгарската история, публикувано от проф. дин Пламен Павлов в труда му „Династията на Крум“. Логичното обяснение на посочения етносен характер за тази династия е следното: хипотетично, но логично Крум е бил азерски потомък, който вече като владетел – приобщил аварите към България, е взел

5 Вероятно Дуло е посмъртно название от Дулу, като „дулуси“ били северните (по Лев Гумилев) етноси, сред които вероятно освен сибирски туркют са били и приуралските хуни. Посмъртното „Зенти асо е“ / „На Зенти прахът е“ (надгробен надпис в превод на проф. Петър Добрев) е съответно на пожизненото „Зенти ась е“ / „На Зенти персоната е“. По аналогия пожизненото название ДУЛУ е преминало в посмъртното – ДУЛО. Консонантата `д`, широко използвана за указване на родителен надеж, позволява разчитането на ДУЛУ като д` У-лу, т.е. произходящ(и) от слънцето У, слънцебога УЛУ, по аналогия с шумерския – УТУ.

6 Най-логично е Крум да е от хазарски род. Широко известното приобщаване на аварите под негово владичество вероятно е било скрепено с династичен брак. А потомството от този брак следва вече да е хазаро-аварско.

7 Титлата КЕАН разкрива значението на световно популярното название `о-кеан` като „водния управител“.

аварка за жена с цел скрепяване на новия съюз. Вероятно от този брак е бил наследникът и следващ владетел Омуртаг, последван от показателно наименования Персиан, след който коментиранията династия е останала в историята като българска, но с хазаро-аварски произход. Обаче едва ли някой би могъл да каже какви съпруги, от какви други български етноси, са родили следващите династични наследници. В следствие съвсем не българска, а византийска, например, е била жената на цар Петър I към края на същата династия.

През 754 г. се случват събития, които водят до възникването на дълбока вътрешнополитическа криза в България. В края на посочената година, според О. Прицак и М. Москов, след Кормисош на власт е поставен Винех, но според други автори това е станало в 756 г. Император Константин V Копроним, след успешна кампания срещу арабите и повдигнато самочувствие като следствие, започнал възстановяване на крепости в Тракия, където заселил сирийци и арменци, някои от които пренесли и павликянската ерес. Той отказал да плаща и данъка Пактон. В отговор българите извършват поход до Дългата стена на Константинопол, а този поход поставил началото на военното противопоставяне между България и Византия. След края на похода от 755/756 г., както е писал патр. Никифор: „Не много след това той (императорът) се отправил на поход срещу тях (българите) по суша и море. Императорът имал почти 500 кораба, с които пресякал Евксинския Понт и като навлязъл в Истър, изгорил българските земи и не малък брой българи заловил в плен. А той пък самия влязъл в бой с тях при така наречената Маркели (това е най-близката крепост до България), обърнал ги в бягство и избил мнозина от тях...“ [4, с. 115, 116].

Ще последват злополучните опити на талантливия пълководец и администратор Константин V да пробие към Плиска през прохода Верегава (вероятно Ришкия проход), включително и през така наречената (река) Варна, при която акостирал с 2000 кораба. В последния случай от страх са били обхванати както българите при вида на многото кораби с имперската армия, така и император Константин V – от гледката на българската войска, която вероятно

е демонстрирала своята военна мощ по отбранителния вал. Валът, изграден предполагаемо в разглежданите размирни времена върху косата, образувала се пред варненското езеро, и наричан днес Аспарухов вал [4, с. 128, 129].

Тези събития – свързани с преходни⁸ български владетели, на които не е необходимо и тук да се спираме подробно, показват че след инвазията на Константин V с неговия флот от 500 кораба в делтата на Истър/Дунав, видимо е настъпил краят на историческия Онгъл, независимо че няма пряко документално свидетелство за това. Там и земята била опожарена според цитата по патриарх Никифор. Нямало е необходимост и не е отбелязвана следваща инвазия от страна на източните ромеи в делтата на река Дунав. И центърът на властта, престолнината на България трайно се е установила и укрепила по стратегически съображения във военния лагер Плиска – по-близо до театъра на военните действия в проходите на Стара планина и намиращата се пред тях крепост Маркели; също до Анхиало/Поморие и до удобната за стоварване на десант коса (терен) пред варненското езеро, която е била образувана в продължение на около 3000 години от морски наноси; косата – теренът, който е бил прорязан от несъществуващата вече пресушена и затрупана река Варна.

Финалът на разглежданото българо-византийско държавно противоборство по време на управлението на император Константин V, свързан с продължителна властова криза на българския престол, е осветен от сведението на Теофан Изповедник: „През тази 775 г. ..., през месец август излязъл император Константин срещу българите. И като изпратено от бога наказание в бедрата му се появила опасна синя пъпка. Поради прекомерното възпаление той бил обхванат от много силна, непозната на лекарите треска и се върнал в Аркадиопол на носилка... На четиринадесетия ден на месец септември през същата 775 г. той пристигнал в Селимврия. Като се качил на кораб, той стигнал до крепостта Стронгилон и умрял в кораба като

⁸ Преходни, понеже са били избирани, поставяни на престола и сваляни от него, без да могат да установят своя продължителна династия.

клетник“ [5, с. 275].

Със смърт от зараза с антракс и заболяване, проявяващо се и в синя пъпка, настъпил краят на омразния за българите, а също и непримирим техен враг, византийски император Константин V Копроним. Известният с административните си реформи константинополски василевс, отличил се и с мощните си, неспирни военни кампании срещу араби и българи, според мен, е своеобразен ранносредновековен прототип на френския император Наполеон. Не толкова изключителен стратег и тактик, а по-скоро властник и биткаджия е бил този византийски император. Властник и биткаджия, който е мултиплицирал икономическата и военна мощ на източната римска империя – Византия – за доминантен натиск срещу съседите ѝ.

За тази интердисциплинарна лингвистично-историческа разработка следва да бъде общено, че тя изяснява същността на названията: Хернак, хазари, Онгъл, Дуло, Угаин, Вокил, Укил. Същността на последните две – Вокил/Укил, напълно се вписва в контекста на събитията – избор на нови владетели – през годините на властова криза в България. Тези и-магинерни понятия Вокил/Укил, със съответното реално название „вокал“, което е озвучено и известно като реално с гласната `а`, потвърждават установения по-рано от мен приём от стари времена за формиране на еднотипни понятия, но разграничени като реални и имагинерни. Тази особеност най-напред използвах за разчитането на титлата КАНАС(У/Ю)БИГИ като „княз слънце божествено – слънце дивно, прекрасно, недостижимо“. Сиреч слънце, което е един въображаем обект, имагинерно божествено – отразено с вокала `и` в подлексемата биги; за разлика от титулатурната интерпретация на предходни автори в смисъла „княз от бога поставен“ – въз основа на известното понятие `бага`, означаващо „божествен“, но с отношение към реалния обект „княз“. Последната интерпретация е погрешна, понеже авторите ѝ не са си изяснили и не са разграничили същността на еднотипните понятия – имагинерното `биги`, съдържащо се в известната титулатура на ранносредновековните български владетели и не наличното в титлата реално понятие – `бага`, което е широко известно като такова.

В разработката е пояснена появата на името Варна като същинска част на сакралната хВарна, най-вероятно по релацията персийски Азърбайджан – езичници (х)азъри – полиетносни, съюзени българи.

Отбелязах смисъла на връзката между названието „ях“ – символ на луната в Египет и същото название „ях“ – на коня и на понятия с тази подлексема, свързани с коня в българския език.

Посочих фактологично (б.а. – аналогично с криминалните загадки и техните отговори под надслов „Логиката реши“ в списание „Космос“; когато няма сведения, даващи преки отговори на неизяснени исторически въпроси, то някои факти и релациите между тях позволяват намирането на логични отговори за тези въпроси) кога окончателно е настъпил краят на съществуването на историческия за българските държавност и народ престолен Онгъл, с последващо превръщане на укрепения военен лагер Плиска в нова българска столица; свързано със събития, настъпили в кризисните и размирни времена през втората половина на VIII в. и последвалите стабилизация и възход при канас⁹ Кардам и великия, страшен канас/княз Крум.

Литература:

П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България, Том 1, НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978, с. 78, 87, 88

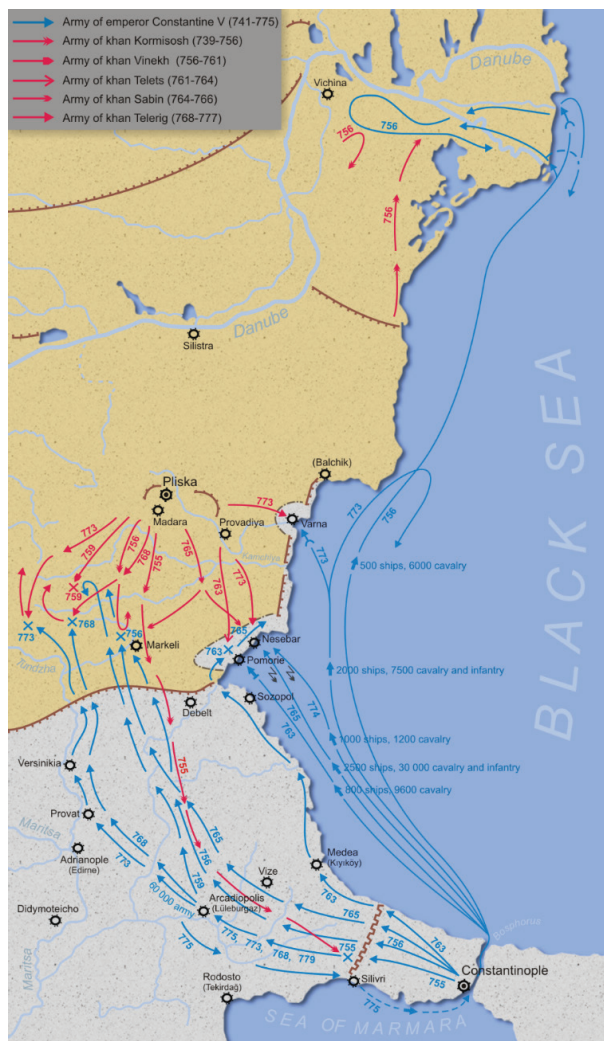
Димитър Ангелов, История на БЪЛГАРИЯ, Том II, ПЪРВА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА, Издателство на БАН, София, 1981, с. 76, 120

Христо Тодоров – Бемберски, ИМЕТО БЪЛГАРИ – ИСТОРИЯ И СЪЩНОСТ, ИК Огледало, София, 2004, с. 82

Георги Атанасов, Веселина Вачкова, Пламен Павлов, БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЯ, том III, ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (680 – 1018), Издателство АБАГАР, Велико Търново, 2015, с. 113 – 116, 127 - 129

ИВАН ДУЙЧЕВ,..., ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ, Издателство на БАН, София, 1960, с. 275

Приложение: Илюстрация, по години, на българо-византийските войни 754–775 г.



За контакти:

инж. Димитър Г. Чанев

GSM: 0889194480

E-mail: d.chanev@abv.bg

⁹ Съществуват публикации от български автори относно очевидното единство на титулните форми `кана(с/з)` и `княз`.